

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

140:2 • 2020

Arne Jarrick & Maria Wallenberg Bondesson, *The dynamics of law-making: A World history*, (Stockholm: Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien 2018). 425 s.

Boken utgör en komparativ studie av lagstiftning i olika kulturer över 4 000 år. Studien vilar på ett empiriskt angreppssätt: författarna väljer sammantaget närmare 20 olika större lagstiftningsverk från olika tider och olika delar av världen, och analyserar bestämmelserna i dessa både kvantitativt och kvalitativt enligt olika kriterier. Målet är att få fram globalt gemensamma trender i den kulturella aktivitet som lagstiftning utgör. Detta anser författarna vara möjligt eftersom texterna är förståeliga: den moderna västerländska läsaren kan begripa vad som regleras och hur det regleras. För att möjliggöra jämförelsen, skapar författarna en komplex utvärderingsmodell i olika nivåer, där enskilda bestämmelser klassificeras enligt vissa hänsyn, dessa bestämmelser sammanfattas till större kategorier och dessa större kategorier sedan i sin tur sammanfattas till olika typer av lagstiftningsaktivitet. Modellen tillämpas både med avseende på den sociala aktivitet som regleras och med hänsyn till de sanktioner (*consequences*) som framgår av bestämmelserna.

Med denna systematisering som grund angriper sedan författarna olika tematiska komplex. De undersöker lagstiftningens täckningsområde (hur mycket av social aktivitet som regleras), lagstiftningens förhållande till frågor om mänskliga avsikter (vilken roll som uppsåt, vårdslöshet och mental sjukdom spelar i lagstiftningen), förändringar i straffens hårdhet med särskilt betonande av dödsstraff (där författarna visar att den så kallade kurvlinjära modellen för straffens hårdhet – från milt till hårt till milt – är den mest bärkraftiga) samt slutligen sambandet mellan lagens innehåll och dess form. Med förbehåll för mindre variationer finner författarna avseende alla dessa teman gemensamma trender som grundas i författarnas kvantitativa och kvalitativa analyser.

Som läsare är jag osäker vilket som egentligen är studiens objekt. Enligt titeln behandlar boken *law-making*, vilket i åtminstone vissa perspektiv kan anses omfatta också domstolspraxis. Det framkommer dock tidigt i boken (s. 49) att det som menas är det som på modern juridisk svenska skulle kallas "författningar", alltså generella regler stipulerade av makten. Inte heller den avgränsningen är dock tillräcklig. Även om man endast håller sig till författningar som stipulerats direkt av den centrala statsmakten – lagar av riksdagen och förordningar av regeringen, i den svenska terminologin – verkar författarna inte avse helheten av sådana författningar, utan i stället...

Ja, vad? Författarna använder emellanåt ordet *code*, men inte heller det ordet är helt klart till sin innebörd: ordet "rättegångsbalken" brukar exempelvis översättas med *Swedish Procedural Code*, men balken ingår i den ram som ännu idag utgörs av 1734 års lag, och det är 1734 års lag som omfattas av författarnas studie.

Varför just 1734 års lag? Är det en lag eller flera? Den har ju dessutom aldrig varit ensam. Vid sidan av den lagen fanns åtminstone kungens så kallade "ekonomiska lagstiftning". Detsamma gäller andra lagstiftningsverk som författarna undersöker: fanns annan lagstiftning på samma tid och plats? Är det endast lagstiftningsverk som på något sätt avser reglera större områden inom det sociala livet som ingår i studien? Mot det talar att också medeltida *capitulares* omfattas av studien, och dessa är – som författarna själva påpekar – inte fullständiga och inte heller avsedda att vara fullständiga. Exempelen kan mångfaldigas.

Jag är alltså osäker på vilket anspråk som författarna gör på allmängiltighet. Anser de sig tala om alla former av lagstiftning (på vilket vissa formuleringar i synnerhet mot bokens slut pekar) eller talar de endast om mera omfattande lagstiftningsverk (på vilket karaktären hos huvuddelen av det valda materialet pekar)? I det senare fallet: hur omfattande måste lagstiftningsverket vara för att anses vara omfattande? Jag blir inte klok på den frågan, och har därför svårt att verkligen värdera studiens resultat.

Inom de valda lagstiftningsverken är det i huvudsak straffrätten i dess helhet – alltså förbjudna beteenden såväl som straffprocess och själva straffet – som diskuteras. Trots att författarna emellanåt framhäver att åtminstone delar av materialet också reglerar civilrätt (både familjerätt och det som författarna kallar för *trade*, med vilket jag misstänker menas avtalsrätt), lyser civilrätten i huvudsak med sin frånvaro. Jag känner i och för sig igen studiens resultat i material i åtminstone vår kulturkrets avtals- och familjerättsliga historia, men jag vet väldigt litet (för att inte säga inget) om babylonisk eller kinesisk avtalsrätt. Kan samma trender i materialet som visas gälla för straffrätten också visas avseende andra sorters rätt?

Jag menar alltså att denna omfattande och imponerande studie hade mått bra av större begreppslig precision och bättre avgränsning av föremålet. Jag tror inte att det hade skadat studiens allmängiltighet. Studien visar intressanta regelbundenheter som både intuitivt förefaller vara logiska och som stämmer överens med min erfarenhet av gamla juridiska texter. Genom att inte precisera sitt anspråk på allmängiltighet, blir det dock – som nämnts – svårt i vart fall för mig som läsare att veta hur generellt hållbara författarna menar att deras resultat är.

Göteborgs universitet

JAKOB HEIDBRINK

Klas Kronberg & Anna Maria Forssberg (red.), *Minnet av Narva: Om troféer, propaganda och historiebruk* (Lund: Nordic Academic Press 2018). 240 s.

Hur skildras militära segrar och hur förändras bilden av dem under seklernas lopp? Detta kan sägas vara huvudtematiken för den år 2018 utkomna antologin *Minnet av Narva: Om troféer, propaganda och historiebruk*. Anna Maria Forssberg och Klas Kronberg är redaktörer för verket som omfattar åtta bidrag.

Antologin inleds av Kronberg som placerar in slaget vid Narva i den större militära kontext som det danska, sachsiska-polska och ryska angreppet på Sverige utgjorde och som var upptakten på det stora nordiska kriget. Här presenteras också antologins fokus som anges ligga på den samtida förmedlingen av slaget samt eftervärldens historiebruk.

Författaren bakom verkets andra kapitel är Oskar Sjöström som behandlar själva slaget vid Narva, inte minst soldaternas vedermödor och teman som sjukvård och plundring. Greppet ligger väl i linje med inriktningen *New Military History*, välkänt i Sverige från Peter Englund's skildring av slaget vid Poltava. Kapitlet är som sådant både läsvärt och välskrivet. Trots att kapitlet har mindre bäring på just propaganda och historiebruk, fungerar det väl som en ingång i antologin.

Karin Tetters behandlar i kapitel tre troféfanor och segerparader och hur förvandlingen från militära troféer till nationellt kulturarv sett ut. Texten berör vidare traditionerna kring segerparader och troféer, varvid den svenska traditionen under 1600-talet karaktäriseras som en avskalad romersk triumf-ceremoni. Texten handlar således om såväl segerparaden som det efterföljande arbetet med att bevara minnet av segern. Tyngdpunkten ligger här på perioden kring 1700, snarare än senare seklers historiebruk. Författarna bakom det följande kapitlet, Mikael Alm och Maria Schildt, behandlar

segerfirandet, bland annat med fokus på segerparadens ljudlandskap. Detta kapitel är delvis en fortsättning på Tetteris tema i annan form.

Anna Maria Forssbergs bidrag kan sägas vara en longitudinell studie av hur slaget vid Narva skildrats från 1701 fram till modern tid. Särskilt intressant menar jag är att mycket av propagandamaterialet i form av sånger och dikter faktiskt var privata initiativ, något som möjligen kan säga något om uppslutningen bakom enväldet och/eller det försvarskrig som då fördes. Medan avsnittet som behandlar den samtida propagandan är tämligen utförligt är bilden av segern vid Narva mindre uttömmande efter stora nordiska krigets slut fram till Karl XII-renässansen under 1800-talets andra hälft. Således vet vi att slaget vid Narva – eller Karl XII för att vara mer precis – omvärderades, däremot vet vi lite mindre om varför detta skett. Perioden från det sena 1800-talet fram till modern tid är däremot återigen mer utförligt analyserad.

Vissa resonemang i Forssbergs kapitel kan diskuteras. När Forssberg exempelvis skriver att propagandan kring 1700 var vinklad då den inte speglade svenska plundringar, dödsångesten och blodet på slagfältet, undrar jag om jag manne har en annan förförståelse. Realism är åtminstone inte vad jag främst förväntar mig av propagandagenren. Ett annat exempel är när Forssberg kommenterar en text ur en modern skolbok där de svenska styrkornas numerära underläge och väderförhållandena anförs, varvid Forssberg menar att propagandabilden delvis lever vidare än i dag. Om nu inte andra uppgifter framkommit kring väder och styrkeförhållanden så är väl detta såvitt jag förstår fakta.

Kapitel sex är författat av Magnus Rodell och handlar om Narvamonumentet som restes år 1936 som minne över slaget. Bidraget behandlar därmed monument och politik under mellankrigstiden. Syftet med texten kan sägas vara att rekonstruera monumentets tillkomst mot bakgrund av mellankrigstidens instabila världsordning. Rodells text är välskriven, initierad och försedd med en redogörelse för såväl källäget som den inrikespolitiska situationen i Estland och Sverige vid monumentets tillblivelse. En särskild poäng görs av att den svenska nationen i detta fall representerades utanför dess gränser, bara några kilometer bort från den sovjetiska gränsen, men också att invigningen utöver svenskar och ester också gästades av finnar. Invigningen fick på så sätt inslag av att vara det gamla Stormaktssveriges mer än två sekler försenade manifestation, snarare än en renodlat (nu)svensk begivenhet. Den historiska kontinuiteten mellan slaget vid Narva och monumentet vid Narva hade därutöver säkerställts på flera andra sätt. Föga förvånande var pressreaktionerna på Narvamonumentets invigning blandade i enlighet med dåtidens politiska mönster. Rodell menar vidare att det i reaktionerna på monumentet vid Narva gick att skönja ett slags kolonial

blick på gränsområdet, där Estland och inte minst staden Narva, representerade västerlandets yttersta utpost i öst.

Temat för Marie Lennersands bidrag är soldathustrur och kvinnors arbete vid Livgardet, företrädesvis under stora nordiska kriget. Kapitlet kan tematiskt sägas ligga lite vid sidan av antologins deklarerade huvudfokus. Däremot ger det värdefulla insikter i den svenska militärstatens socialhistoria. Lenner-sand konstaterar att omkring hälften av den svenska krigsmaktens förband år 1700 utgjordes av värvade enheter, det vill säga kontantavlönade förband med hemvist i städerna. Dessa soldater hade till skillnad från de indelta soldaterna inte några soldattorp, och löneutbetalningarna – i synnerhet under krig – kunde vara högst sporadiska. Detta innebar att soldathustrurna fick en såväl utsatt som central roll i familjens försörjning. Lennersand visar också att detta arbete kunde komma i konflikt med andra gruppers privilegier.

Jan Ångström ägnar kapitel åtta åt segerens problematik, närmare bestämt att utifrån ett antal olika dimensioner förklara skillnaden mellan att vinna slag och att vinna krig. Tematiken som sådan är onekligen passande givet det slag som här står i fokus. Resonemangen exemplifieras med breda penseldrag med fall från antiken fram till det andra Guldkriget. Som läsare kunde man måhända önska sig en något tydligare koppling till just stora nordiska kriget, eller åtminstone den tidigmoderna epoken. Hur seger respektive nederlag uppfattades bland fältherrar och furstar under det sena 1600-talet, och det tidigmoderna samhällets förmåga att hantera förluster, hade förtjänat att uppmärksammas något närmare. Även om detta bidrag delvis kan sägas ligga lite vid sidan av antologins uttalade huvudtematik fyller det ändå en viktig funktion. Möjligen hade kapitlets placering förtjänat att komma in tidigare, förslagsvis i närheten av Sjöströms kapitel.

Avslutningsvis kan konstateras att antologin spänner över betydligt fler temata än de som utlovas. I sig är det inte något negativt, tvärtom. Däremot är det lite synd att bredden inte riktigt speglas av verkets titel. Den enklaste lösningen att komma till rätta med detta hade varit att välja en annan rubrik; exempelvis "Slaget vid Narva: Om krig, historiebruk och det karolinska samhället".

Givet antologiredaktörernas ambition att belysa propaganda och historie-bruket kring slaget vid Narva, inställer sig också frågan vems historiebruk det är som står i centrum. I en tid då internationella perspektiv ofta framhålls på de nationella berättelsernas bekostnad är detta ändå en påfallande (nu)svensk historia. Hur har då slaget vid Narva år 1700 behandlats i Estland, som då var både en svensk provins och krigsskådeplats och som sedan dess haft en tämligen brokig historia? Hur har man från finsk sida, på 1700-talet en integrerad del av Sverige, betraktat denna händelse efter drygt ett sekel som ryskt storfurstendöme och ytterligare ett som självständig nation? Vi-

dare hade naturligtvis såväl den ryska historiografin som propagandan kring 1700 varit relevanta att belysa här.

Trots att slaget vid Narva är en av den svenska stormaktsstatens mest lysande taktiska segrar, betonas i flera bidrag krigets elände och lidande. Som läsare kan jag inte undgå att slås av frågan hur Karl XII med tanke på detta kunde klara av att rekrytera soldater, ställa nya arméer på benen och hålla igång krigsansträngningen i nästan två decennier till. Detta förblir något av en gåta, trots verkets fokus. *Minnet av Narva* är därmed, bland annat, en skildring av tidigare epokers historiebbruk, men också en källa till dagens historiemedvetande. Vill man studera nutida svensk historiesyn och dess förhållande till landets militärhistoria bör man också läsa detta verk.

Försvarshögskolan

FREDRIK THISNER

David Lindén, *Johan Skytte: Stormaktstidens lärare* (Stockholm: Bokförlaget Atlantis 2018). 299 s.

David Lindéns bok *Johan Skytte: Stormaktstidens lärare* är en i raden av populärhistoriska biografier som på senare tid riktar sig till en bredare publik.

Johan Skytte (1577–1645) är kanske mest känd i dag som Uppsala universitets stora mecenat och tillika instiftare av den skytteanska professuren i vältalighet och politik – numer vältalighet och statsvetenskap – som i dag innehas av den tjuogoandra professorn i ordningen, och den första kvinnan, Li Bennich-Björkman. Borgarsonen Johan Skräddare, som adlad tog sig namnet Skytte, var framgångsrik diplomat, riksråd och guvernör, på senare tid omskriven som Sveriges första utbildningspolitiker och Stormaktstidens magister. En ofrälse man som gjorde en remarkabel klassresa och i litteraturen betraktad som en av sin tids stora statsmän i paritet med Axel Oxenstierna. Någon komplett biografi har emellertid inte tillägnats honom. Lindéns bidrag blir enligt egen utsago att fylla den luckan.

Lindén är en entusiastisk berättare och det märks att han har gjort noggranna efterforskningar. Men som för många författare inom biografigenren är det en svår balansgång mellan att enbart använda historien som en fond, mot vilken huvudpersonens liv tecknas, i stället för att göra tvärtom, alltså att låta en enskild människas livsbana belysa allmänna eller specifika fenomen i samtiden. Det finns olika sätt att skriva sådana biografier. Ett sätt är att följa ett eller ett par teman. Ett givet tema som framträder i Lindéns skildring är utbildning, vilket går som en röd tråd genom Johan Skyttes liv.

Skyttes far visste att utbildning var en nödvändighet för en borgarson med

ambitioner. Det man inte hade i blod av börd, det fick man kompensera med kunskap, klokhet, och dådkraft. Vid Nyköpings skola, där Skytte inledde sin akademiska bana, började utbildningen för välbeställda borgarsönerna runt sex års ålder. Vid tretton års ålder inledde Skytte två års studier vid Stockholmskollegiet, innan han 1592 påbörjade sin europeiska bildningsresa med studier vid universiteten i Frankfurt, Wittenberg, Leipzig, och Marburg. Väl hemkommen inledde han sin karriär mot den politiska toppen vid det kungliga kansliet och som kronprins Gustav Adolfs informator. En kombination av kompetens och personliga band till Karl IX och Gustav II Adolf stakade ut Johan Skyttes karriär inom statsförvaltningen. Lindén lyfter fram hur Skytte oavsett position inom statsapparaten alltid återkom till utbildning, och att han genom utnämmandet till kansler för Uppsala universitet 1622 fick möjlighet att reformera utbildningen med syftet att tillgodose behovet av framtida statstjänstemän.

Hans engagemang i utbildningsfrågan var sannolikt driven av både personligt intresse och en slags bildningsfilantropi. Huvudsyftet torde emellertid ha varit att stärka staten. Monarker och adelsmän skulle fostras och bildas till furstar, men också lägre sociala skikt skulle utbildas i skrivning och räkning för att fylla positionerna i den svällande förvaltningen. Idén var inte Skyttes egen. Skolundervisning efterfrågades redan av Gustav Vasa, och enligt 1571 års kyrkoordning skulle prästerna uppmana folket att sätta barnen i sockenskola. Antalen skolor och studerande torde trots Skyttes ansträngningar ha varit tämligen låga. I Livland, där han som guvernör var medgrundare till universitetet i Dorpat och ett antal skolor och gymnasier i bl.a. Reval, uppger Lindén att det årligen utexaminerades hundratalet potentiella statstjänare.

Lindén lyfter ett viktigt och intressant tema, som är centralt för att förstå såväl framväxten av expansionen av statsapparaten som utbildningsväsendets historia. Tyvärr försvinner den röda tråden genom Skyttes liv ofta ur sikte, möjligen då biografien inte är tematiskt, utan kronologisk ordnad. Det senare påverkar också dispositionen med många underrubriker och korta avsnitt vilket påverkar flytet i berättelsen. Jag hade också gärna sett en djupare analys av den sociala omvandling som Johan Skyttes liv vittnar om.

Lindéns berättelse om Johan Skytte riktar sig till läsaren som vill få en inblick i statsmannalivet för stormaktstidens stora män i allmänhet, och i Johan Skyttes liv i synnerhet. Det är en entusiastisk och påläst berättelse om ett spännande livsöde. Den som söker en djupare analys av hur staten, utbildningsväsendet, och ståndssamhällets gradvisa uppluckring hänger samman får emellertid komplettera med annan litteratur.

Johannes Daun & Christer Ahlberger (red.), *Bondeherrgårdar: Den nyrika bondeklassens gårdar 1750–1850* (Lund 2018). 224 s.

"Den här boken handlar om bönders bostäder och hur många av dem fick allt ståtligare former under 1700- och 1800-talen." Så inleder redaktörerna Johannes Daun och Christer Ahlberger boken *Bondeherrgårdar: Den nyrika bondeklassens gårdar 1750–1850*, och det är svårt att formulera det bättre. Att bondeståndet differentierades under perioden och att den förmögna ytterligheten övergav sitt stånds traditioner och började flörta med stånds-personernas sätt att leva, alternativt hitta på nånting eget, är en välkänd berättelse, och boendeaspekten av den ett alltför sällan uppmärksammat motiv. Idén med boken är att samla rön från olika såväl regioner som discipliner, låta dem belysa varandra och på så sätt presentera en hittills saknad helhetsbild av fenomenet – bondeherrgårdarnas gemensamma historia. Den här typen av gårdar har nämligen aldrig tidigare varit föremål för någon undersökning som tar hänsyn till mer än en specifik bygd.

En kort introduktion (kapitel 1) följs av åtta separata studier. Fyra av dem handlar om bondeherrgårdar som effekt av lokala eller regionala särdrag i böndernas ekonomi: havrepatronernas gårdar i Dalsland (kapitel 2), bomulls- med mera förläggarnas i Västergötland (kapitel 3), bergsmännens i Bergslagen (kapitel 4) och skepparnas så kallade kaptensgårdar i Bohuslän (kapitel 8). Ytterligare två behandlar regionala särdrag, men i byggherrarnas resultat snarare än i dess förutsättningar: gotländska stenhus (kapitel 5) och hälsingegårdar (kapitel 7). Värmländska Nysäter tillägnas en fallstudie (kapitel 6). Slutligen används begreppet bondeherrgård för att identifiera ett antal gårdar i Halland, vars stildrag sedan jämförs (kapitel 9). Gångse recensionsutrymme tillåter ingen ingående bedömning av studierna var för sig, men eftersom syftet med dem ligger i att bilda helheten torde detta kunna ursäktas.

Begreppet bondeherrgård fångar bokens motiv väl. Aktörerna är bönder, men de bygger som herrar. Det finns ett starkt ställningstagande här, nämligen att kategorier av människor går före kategorier av hus eller gårdar. Om vi i stället till studieobjekt skulle välja ut gårdar som uppfyller något specifikt krav på ståtlighet – vi kan ta den sexdelade planlösningen som exempel, eftersom den spelar en viktig roll i flera av kapitlen – och sedan identifierar byggherrarna och konstaterar att de är av blandad social kompott, skulle då bönderna alls sticka ut? Kort sagt: Är det väsentligt att de i boken förekommande husen är byggda av bönder? Tjänar vi mer på att sätta en gemensam etikett på kaptensgårdarna i Släp och bergsmansgårdarna i Skrikarhyttan, än vad det begränsar oss? Jag tror att vi gör det. Jag tror att vi, inte minst i ljuset av ståndssamhällets uppluckrande, bör tala om ett sådant motiv. För-

fattarnas användning av begreppet är övertygande. De olika undersökningarna lyfter varandra i denna gemenskap, så att exempelvis kaptensgården kan studeras i nytt ljus när den betraktas som analog med hälsingegården, i stället för att de båda företeelserna får fortsätta anses unika på var sitt håll. Detta bokens själva syfte är alltså i sig en stor behållning. Den i min mening nödvändiga diskussionen saknas dock. Etikettens höga värde är antaget och bekräftas först i själva användningen. Den blir inte mindre användbar för det, men mindre trovärdig, eftersom alternativen ignoreras.

Att de gårdar som studeras ska betraktas som just bondeherrgårdar är alltså ett alltför lättvindigt gjort ställningstagande, men ett fruktbart sådant, eftersom det genererar ny kunskap. Det följs dock av ännu ett, som snarast begränsar möjligheterna till ny kunskap och därför får anses vara bokens största problem, nämligen företrädet för ekonomiska förklaringar. I flera av undersökningarna, men framför allt i introduktionen, behandlas bondeherrgårdarnas förekomst som en direkt effekt av att byggherrarna tjänat på ett uppsving i någon näring. Att utan vidare hävda att ekonomisk framgång är den väsentliga orsaken till att bondeherrgårdarna kom till är problematiskt nog, men även om en sådan förklaringsmodell accepteras saknas rimligen ett steg. Själva valet att bygga eller inte, alltså situationen där byggherrens ekonomiska förmåga måste ha samverkat med andra egenskaper – kunskap, intresse, högfärd –, ges alldeles för lite utrymme i boken. I de enskilda undersökningarna är ställningstagandet förståeligt, om än fortfarande problematiskt. Studierna av havre-, förläggar-, bergsmans- och kaptensgårdar är redan i rubrikvalet mer eller mindre förbundna till att se ståten som en effekt av framgång i den specifika näringen. Det är i helheten, representerad av introduktionskapitlet och en ständigt återvändo till samma synsätt, som det skapar problem. Bondeherrgården bäddas in i samma gamla berättelse om regionala skillnader i näringar och jordnaturer som alltid. Där jag hade velat se en prövning av äldre forskning, hävdas i stället att vi vet hur det ligger till och att de åtta undersökningarna kan passas in i den bilden. Undersökningarna av Gotlands stenhus respektive Nysäter ska inte ha del i denna kritik. Där nyanseras frågan om bondeherrgårdarnas förutsättningar föredömligt. Tyvärr spiller det inte över på helheten.

När det kommer till själva studieobjektet uppfattar jag en tvetydighet som bör kommenteras: På vissa ställen i boken framställs bondeherrgården och dess orsaker som någonting generellt för bygden, resultatet av ett allmänt överflöd. På andra ställen är det snarast ett exklusivt fenomen, något som skiljer ut rika normbrytare från en i övrigt traditionell allmog. Det är en gradskillnad, därtill en som författarna tycks medvetna om, men den är viktig, sett till det stora förklaringsvärde som ges regional ekonomi. Allra viktigast är den när det gäller att bedöma introduktionens motivering av

det geografiska urvalet. De västsvenska förutsättningarna för en bemedlad allmog motiverar (jämte författarnas egna intressen, vilket ärligt påpekas) västsvensk dominans bland undersökningarna, men detta resonemang fungerar bara om bondeherrgården betraktas som någonting allmänt. Lyfts i stället normbrytandet fram är det i min mening minst lika rimligt att söka byggherrarna bland de förväntat fåtaliga storbönderna i områden där bondens ställning i allmänhet var sämre och där mångtaliga herrgårdar kunde inspirera till storslaget byggande hos dessa få.

Sammanfattningsvis har författarna och, inte minst, redaktörerna presenterat ett värdefullt arbete. Värdet ligger i huvudsak i skapandet av bondeherrgården som begrepp och forskningsfält, genom de åtta undersökningarna redan från början försett med ett digert forskningsläge. Den ekonomiska kontextens dominans blockerar visserligen övriga potentiella perspektiv och förhindrar på så vis empiriska kullkastningar, men ser vi boken som ett forskningsläge är detta inte ett problem. *Bondeherrgårdar* är inte någon avväpnande slutplädering, det är en kreativ start på något som förhoppningsvis kommer att växa.

Uppsala universitet

CARL MIKAEL CARLSSON

Fredrik Sandgren (red.), *Kvinnors flit och slit: Kvinnors arbete under tidig svensk industrialisering* (Uppsala: Historiska institutionen vid Uppsala universitet 2018). 203 s.

Det finns numera relativt många svenska studier av kvinnors arbete under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal. De flesta av dessa är fallstudier, få har studerat kvinnors arbete på en mer aggregerad nivå. I projektet "Kvinnors arbete under tidig svensk industrialisering – konstruktion och realitet" har en grupp forskare under ledning av ekonomhistorikern Inger Jonsson tagit sig an denna uppgift. I antologin *kvinnors flit och slit* studeras i vilken mån Tabellverkets folkmängdstabeller kan användas för att studera kvinnors yrkestillhörighet och arbetskraftsdeltagande. Till skillnad från Yngve Fritzell, som på 1970-talet skrev en rad artiklar om Tabellverket utifrån de tryckta sammanställningarna, har man i detta projekt gått ner i de lokalt ifyllda formulären. Projektets syfte är tvåfaldigt, dels att utveckla metoder för att skatta kvinnors och mäns sysselsättningsmönster i ett regionalt jämförande perspektiv, dels att dekonstruera folkmängdstabellernas uppbyggnad.

Antologin består, förutom en inledning, av fem artiklar. Inger Jonsson svarar ensam för två kapitel och ett har hon skrivit tillsammans med

Fredrik Sandgren. De resterande bidragen har författats av Marie Ulväng respektive Carolina Uppenberg. Historikern Maria Ågren har skrivit ett efterord.

I det första, relativt korta kapitlet ger Inger Jonsson en forskningsöversikt över den internationella forskningsfronten rörande kvinnors arbete och i synnerhet rörande källkritiska problem i de officiella källorna när det gäller registrering av kvinnor.

I den följande artikeln analyserar Inger Jonsson Tabellverket som en källa till kunskap om yrken och försörjning. Här görs en källkritisk genomgång av folkmängdstabellernas uppbyggnad och hur detta påverkat möjligheten att få uppgifter om kvinnors arbete och försörjning. Redan det faktum att formulären för tabellerna ändrades sex gånger, och att kategorierna då gjordes om, försvårar jämförelser över tid. Grundligast analyseras de tre olika formulär som användes 1749–1824. Jonsson för en källkritisk diskussion rörande tre aspekter: sociala kategorier, ålder samt kön och civilstånd. Här ges en rad exempel på hur formulärens struktur skapade många frågetecken, men också hur dessa kan hanteras. Så exempelvis ger 1800 års tabeller vid handen att det fanns 5 000 fler gifta män än gifta kvinnor. Orsaken befins vara att män, men inte kvinnor, kunde registreras för fler än ett yrke i de två första formulären. Inger Jonssons slutsats är att, trots många källkritiska problem, kan Tabellverket användas för att studera kvinnors arbete och försörjning, men att det behövs kompletterande källor för att hantera dessa problem.

Marie Ulvängs bidrag är en studie på lokalnivå där just en sådan användning av kompletterande källor används. Hon jämför Tabellverkets folkmängdstabeller med mantalslängder och bouppteckningsmaterial för Lillhärdals socken under perioden 1766 – 1830 för att på så sätt komma åt kvinnornas arbete och försörjning. Genom en sådan studie har det varit möjligt att förstå vad Tabellverkets ibland kryptiska kategoriseringar står för.

Så exempelvis har hon kunnat visa att den något oklara kategorin ”änkor som lever av egna medel”, var sådana som förestod ett eget jordbruk, det vill säga de var bönder. Men vad stod denna kategori för i de större städerna eller i exempelvis Södermanland? Här behövs fler lokala och regionala jämförande studier för att överbygga de källkritiska problemen och få mer kunskap om kvinnors arbete.

Kapitlet ”Kvinnors arbete och regionala arbetsmarknader i Sverige under 1800-talets första hälft” har skrivits av Inger Jonsson och Fredrik Sandgren. Utifrån Tabellverket analyseras utvecklingen av kvinnors arbete 1805–1855. Det är änkers och ogifta kvinnors arbete som studeras, uppdelat på landsbygd och städer. Det är synd att de inte istället fokuserade på gifta kvinnor, som är den grupp där kunskapsluckorna är störst. Intressantast är här de analyser som görs på länsnivå. Till detta kapitel hör också en tabellbilaga på

aggregerad nivå, som kan vara till god hjälp för alla som studerar kvinnors arbete och försörjning under 1700- och 1800-talen.

I kapitel 5 presenterar Carolina Uppenberg sin forskning om det agrara tjänstefolkssystemet och maktrelationer i hushållen 1730–1860. Syftet är att analysera de förändringar av genuskontraktet som skedde när pigor och drängar inte kunde räkna med att en gång själva bli husbönder och husmödrar. Fokus ligger här på lagstiftning och den samtida diskussionen rörande tjänstefolkssystemet.

Antologins underrubrik är ”Kvinnors arbete under tidig svensk industrialisering”. I kapitlet om regionala arbetsmarknader finns ett kortare avsnitt med rubriken ”Kvinnliga arbetare i industriell och kommersiell verksamhet”. I övrigt är det mer fokus på landsbygdens bönder och deras anställda än på industrin. ”Kvinnors förvärvsarbete 1750–1855” hade varit en mer rättvisande underrubrik.

Det är väl känt att folkräkningar och officiella källor underredovisar kvinnor och kvinnors yrkesarbete. Antologin *Kvinnors flit och slit* ska snarast ses som en första inventering av dessa källkritiska problem i Tabellverket. Det viktiga är att forskarna här visar att med rätt metod går det att lösa många av dessa problem. Men den visar också att det behövs betydligt mer forskning.

Södertörns högskola

KEKKE STADIN

Louise Lönnroth, *Doktor Dubb dikterar: Omsorg om fattiga barn i Göteborg 1800–1850* (Göteborg: Riksarkivet 2018). 494 s.

Forskningslitteraturen om den äldre fattigvården i Sverige före omkring 1850 kan i bästa fall gripa över mer än lokala organisationsfrågor och andra formaliteter. De stora omvälvande materiella och sociala förändringarna medförde vad dåtidens etablissemang kallade pauperisering, det vill säga antalet fattiga, ökade snabbt. Under lång tid och innan fabriksindustrialismen slagit igenom, innebar fattigdom brist på eller helt enkelt avsaknad av varaktiga försörjningsmedel. Andelen hel- och halvproletärer av totalbefolkningen tre- eller fyrdubblades. Gamla föreställningar om vård av fattiga gjorde sig emellertid gällande ända fram på 1900-talet. ”Rätta” eller ”hederliga” fattiga, de som oförskyllt förlorat möjligheterna till knappt uppehälle, ansågs kunna i all ödmjukhet begära samhällets understöd. De ”orätta” eller ”ohederliga” – lösdrivare (arbetslösa), lättingar och liderliga kunde inte påräkna någon sådan hjälp. Till gruppen ”rätta” fattiga hörde exempelvis de

fattiga barn som antingen saknade mor och far eller hade föräldrar som inte alls tog hand om dem.

Om de fattiga barnen före omkring 1850 har tidigare skrivits några arbeten, till stor del inom ramen för historiedisciplinen. Louise Lönnroths nästan femhundra sidiga bok ingår i denna genre men skiljer sig samtidigt från den genom nya fruktbara infallsvinklar i viktiga avseenden. Mot bakgrund av det stora sammanhanget – den accelererande proletariseringen – försöker hon i ett jämförande perspektiv klarlägga normerna för fattigbarnsomsorgen och för den praktiska tillämpningen av dessa i Göteborgsområdet cirka 1800–1850. Hennes problemställning graviterar mot såväl fattigvårdens som allmänhetens verkliga attityder gentemot särskilt de fattiga barnen. Denna tematik rymmer fler aspekter än den rent historiska, vilket framgår av det klagande forskningsläget. Lönnroth kan bland mycket annat relatera till debatten om dåtidens inställning till barn och barns för tidiga död. (Philip Ariès m.fl.).

I Göteborg fanns under förra delen av 1800-talet tre större inrättningar för vård av fattiga barn: stadens barnhus, från början av 1700-talet och av allt att döma knutet till borgerskapets fattighus, Frimurarbarnhuset, grundat under 1730-talet samt Fattigförsörjningen som tillkommit kring sekelskiftet 1800 och som avsåg fattiga i allmänhet inklusive föräldralösa fattiga barn. Läkaren Pehr Dubb var som upplyst despot involverad i nästan alla nämnda åtaganden. Men Lönnroth visar att hans tålmod och välvilja hade sina gränser. Källmaterialet är delvis välbevarat, särskilt ifråga om Frimurarbarnhusets verksamhet under epoken. Något förenklat kan man konstatera att alla dessa inrättningar hyste relativt progressiva, upplysningsbetonade ambitioner som elementär skol- och yrkesutbildning samt uppfostran på kristen grund. Samtidigt – av förment finansiella skäl – kunde dessa inrättningar i realiteten till sist ändå inte uppnå sina högt ställda mål. Det skulle föra för långt att här diskutera alla de aspekter som belyses i Lönnroths förtjänstfulla framställning. Av stort intresse är emellertid dels vuxna personers mentalitet vis-à-vis fattigbarnen, dels den omaskerade sociala diskrimineringen i den praktiska barnfattigvården. I vår egen tid har vi vant oss vid normen att fostra barn med hänsyn till deras individuella karaktärsdrag. Individperspektivet saknades visserligen inte under 1800-talets första hälft, men hade då sällan kopplingar till tidens avancerade barnpsykologiska insikter. Socialisering inom över- och medelklassen stod därvidlag i förgrunden. Fattiga barn ur dessa samhällsklasser skulle diskret återföras till och förmås att stanna kvar på sin rätta sociala position. I övrigt tycks ett kollektivistiskt synsätt ha dominerat. Att de flesta barn skulle hållas till arbete, ofta fysiskt ansträngande, ansågs inte skadligt, tvärtom var detta ett viktigt inslag i själva uppfostran. Lönnroth ger tydliga exempel på den sociala diskrimine-

ringen vid fattigbarnvården. Vid Frimurarbarnhuset förekom så kallade inköp av fattiga barn från förhållandevis välbeställda föräldrar. Detta innebar att kvinnor som råkat i "olycka" anonymt kunde lämna sina späda barn till Frimurarbarnhuset mot en viss ersättning, det vill säga "inköp". Men även många andra grupper av fattiga mindre barn kunde, i filantropisk anda, tas om hand i detta barnhus.

Lönnroth har också kartlagt och analyserat vad man skulle kunna kalla följderna för barnfattigvården av den stora sociala och ekonomiska strukturomvandlingen. När den upplysningsbetonade, filantropiska barnfattigvården inte längre ansågs kunna finansieras på grund av fattigbefolkningens snabba ökning, återstod endast en utväg: utackordering av barnen i fosterhem på landsbygden. Under loppet av den allvarliga krisen efter år 1815 blev alltfler fattiga barn mot penningersättning utplacerade i fosterhem i landsbygdsocknar runt Göteborg, särskilt i Bergum socken norr om staden. På denna punkt har Lönnroth med framgång kunnat fördjupa svaret på den centrala frågan om mentaliteter och attityder gentemot de utsatta barnen. Utöver vad som på den punkten framgår av barnhusens arkivmaterial granskas också ett antal fall som nått rättsväsendet. Ty misshandel eller vanvård av fosterhemsbarnen tycks inte så sällan ha lett till myndigheternas ingripande.

Göteborgs universitet

THOMAS MAGNUSSON

Håkan A. Bengtsson & Lars Ilshammar (red.), *Demokratins genombrott: Människor som formade 1900-talet* (Lund: Historiska Media 2018). 300 s.

I *Demokratins genombrott: Människor som formade 1900-talet* tar en rad historiker, journalister och statsvetare sig an uppgiften att koppla ett samlat grepp kring den svenska demokratins införande. Denna antologi utgörs av tolv personporträtt samt inledande och avslutande essäer. Redan bokens titel slår an en ton, i stället för att berätta den bredare politiska historien är det aktörerna som står i fokus. Dock väger redaktörerna – historikern Lars Ilshammar och skribenten Håkan A. Bengtsson – upp dessa kortare biografier med en inledande och en avslutande essä, vilka tillhandahåller en kontextuell grund för resterande bokkapitel.

Boken är i viss mån en vetenskaplig produkt, även om den har försetts med populärvetenskaplig skrud. Käll- och litteraturlista existerar men ingen notapparat. Att presentera nya teorier om vägen till allmän rösträtt i den svenska historien är inte ambitionen för bokens författare. Bokens utgörs

av en mängd personporträtt som tar läsaren från Elin Wägners feministiska manifest, målarprinsen Eugens radikala ambivalens, vidare till socialdemokratins galjonsfigur Hjalmar Branting. Boken är därmed en exposé över makthavare, aktivister och särlingar som tillsammans bildar en väv som berättar om den svenska demokratins genombrott.

Det finns här ingen möjlighet att referera till alla enskilda bidrag till antologin. De som står ut är författade av Lars Ilshammar, Henrik Berggren och Therese Nordlund Edvinsson, varav de två förstnämndas bidrag kommer att diskuteras närmare. De övriga är författade av Maja Hagerman, Barbro Hedvall, Ulrika Knutson, Ola Larsmo, Anna Meister, Anders Mellbourn, Curt Persson och Sverker Sörlin. I de två essäer som Lars Ilshammar står för skriver han skickligt samman sin egen och andras forskning till en bildad och skarpsynt helhet. Den essä som behandlar Hjalmar Branting lyser klarast. Speciellt effektfull är gestaltningen av hans transformation; från den unge radikalen vid Uppsala universitet till den åldrade märkte mannen vars ögon var det enda som kvarblev i det anlete som förvandlats till en "grå, tung mask" (s. 39). Essän ger en bra ingång till den verkliga Branting, en historisk person som annars ofta ses i ett panegyriskt ljus.

I historikern Henrik Berggrens essä om rätthistorikerprofessorn och bondeförbundaren Karl Gustaf Westman ser vi ett nyanserat porträtt som drar upp linjerna för en komplex men framför allt pragmatisk person. Detta är en frisk fläkt då Westman i forskningslitteraturen ofta framstår som en vältalig person men med en arrogant och dogmatisk natur. Dock kunde han förvisso förespråka ämbetsmannastyre eller agera både entusiastiskt och övernitiskt som censor och justitieminister i samlingsregeringen under kriget. Berggren visar att Westman ändå var till mångt och mycket en realpolitiker som kom att byta fot mer än en gång på grund av att de politiska villkoren förändrades runt honom. Samtidigt är det inte bilden av en opportunist som målas upp utan snarare av en mångdimensionerad och konservativ man, som hade förmågan att anpassa sig till de mer progressiva tendenserna i det svenska samhällsklimatet.

En av de mer problematiska texterna i boken tillhör samhällsdebattören och författaren Ola Larsmo som skriver om vad han menar är den bortglömde syndikalisterna Frans Johan Gustafsson under hungerkravallerna i Västervik i april 1917. Texten är en bearbetning av Larsmos text på samma tema från *Ett sekel av syndikalism: Sveriges arbetares centralorganisation 1910–2010* (2012). Min största invändning mot essän är att den gör anspråk på något större än vad det empiriska materialet håller för. Larsmo skriver att Frans Johan Gustafssons "[...] insatser det året borde vara allmänt kända, som en del i svensk politisk historia och som en avgörande pusselbit i den större bilden av hur Sverige det året fick en avgörande knuff mot den mo-

derna parlamentariska demokrati[n]” (s. 208). Larsmo är inte ensam om att tillskriva hungerkravallerna i Västervik betydelse som primus motor till de svenska protesterna. Detta har dock motsagts av historikern Kjell Östberg, som visat att det radband av hungerkravaller som utspelade sig i Sverige våren 1917 uppstod och var initierade av kvinnor på flera håll och oberoende av varandra. Larsmos försök att sammanbinda Per Albin Hanssons rösträttstal den 21 april 1917 på riksdagshusets trappa med Gustafssons agitation är ett hypotetiskt orsakssammanhang som inte övertygar. Att Per Albin brådskade med att agitera för ett fullbordande av den demokratiska omvälvningen borde kanske främst ses i ljuset av en kombination av hotbilden som uppstod efter februarirevolutionen i Ryssland och som en politisk exploatering av prishöjningarnas och matbristens eldprov i världskrigets skugga. Att, som Larsmo verkar mena, den svenska socialdemokratin skulle ha syndikalismen att tacka för den allmänna rösträttens införande finns det inga adekvata belägg för.

Den svenska rösträttens historia är ingen bukolisk berättelse och de skäl-vande åren 1917–1918 var dramatiska med kanske de mest omfattande folkliga protester som Sverige har skådat. De linjer som löper genom de olika essäerna består framför allt av olika konflikter mellan demokratins förkämpar och de som motsatt sig den allmänna och kvinnliga rösträtten. Exempelvis återkommer flera av bokens författare till riksdagens första kammare som den sista konservativa bastionen som höll den allmänna rösträtten stängd. Detta är förvisso sant, men som historikern Torbjörn Nilsson visat i sin bok *Mellan arv och utopi: Moderata vägval under hundra år 1904–2004*, är både anledningen till denna hållning i första kammaren och det politiska spelet kring högerns rösträttsståndpunkter mer komplexa än vad som framkommer i den här recenserade boken. Det är inte utan en viss presentism som det fördemokratiska parlamentariska läget redovisas.

Boken hade tjänat på att mer framhålla den befintliga forskningen om den allmänna rösträttens genesis i Sverige. Denna invändning skymmer dock inte det faktum att boken ger en bra bild av hur mångfacetterat det persongalleri var under striderna om den allmänna rösträtten. Detta utvalda axplock av individer får till roll att gestalta både det historiska förloppet som tidsandan. Det är här bokens stora förtjänst ligger; som ett diorama över ett av svensk historias mest betydelsefulla skeenden. På så vis fungerar antologin mycket väl och den som vill sätta sig in i spännande livsöden kring de turbulenta åren 1917–1918 kommer att ha stor behållning av boken.

Gunnar Wetterberg, *Träd: En vandring i den svenska skogen* (Stockholm: Albert Bonniers Förlag 2018). 351 s.

Jimmy Jönsson, *Den biologiska vändningen: Biologi och skogsvård 1900–1940* (Lund: Lunds universitet, Institutionen för kulturvetenskaper 2019). 274 s.

Den svenska skogen med sina bebyggare och brukare hör inte till huvudfåran inom svensk historieforskning i dag och skogshistoria har nästan alltid varit ett smalt spår, förbehållet några som studerat arbetsliv och statlig skogspolitik. Merparten av forskningen har skett av ekonom-historiker, teknikhistoriker och kulturhistoriker, och för äldre tid av arkeologer och paleobotaniker. Desto roligare är det att det nu har kommit två böcker som behandlar den svenska skogshistorien: Gunnar Wetterbergs *Träd* och Jimmy Jönssons *Den biologiska vändningen*.

Böckerna är sinsemellan rätt olika, Wetterbergs är en personligt skriven översikt av den svenska skogen, historiskt, geografiskt och biologiskt. Jönssons bok är en akademisk avhandling som fokuserar på ett bestämt vetenskapligt problem, men inte utan personliga inslag. Båda böckerna behandlar, direkt eller indirekt, frågor som också är aktuella i dagens ofta polariserade klimatdebatt om skogens roll och hur den bör skötas. Det gäller till exempel frågan om intressekonflikter mellan skogsägarna (många privata), skogsindustrin och naturvärden, eller frågor om avverkningsvolym och kalhyggen. Gemensamt är också att författarna visar hur stora statens ambitioner har varit att reglera skogens användning.

Gunnar Wetterberg har under många år ägnat sig åt ett brett historiskt författarskap, som bland annat resulterat i biografier över Axel Oxenstierna och familjen Wallenberg samt en ambitiös och syntetisk skånsk historia. Nu har han skrivit en bok om den svenska skogen och haft stor hjälp av kunskaperna från sin tidigare produktion.

Boken är inte vetenskaplig i strikt bemärkelse, men bygger på omfattande litteraturstudier och delvis egna erfarenheter. Författaren lyfter tydligt fram en del forskare direkt i texten. Boken är rikt illustrerat, inte minst med många intressanta kartframställningar. Bokens uppläggning är delvis kronologisk, delvis tematisk. Den spänner över en lång tidsperiod, från den senaste istiden fram till i dag och täcker in många olika aspekter av skogen: de geografiska skillnaderna, de olika trädslagen, skogens ägande och nyttjande, statens intressen och kulturella föreställningar.

Utgångspunkten är att skogen är och har varit en central resurs i Sverige för människornas överlevnad: för skydd, bränsle, matbiotop, byggnad, arbete och inkomster. Den har varit en viktig del av större sammanhang: för gruvsdrift, metallframställning, svensk och europeisk urbanisering och

svensk export. Geografiskt är skogen en väsentlig del av hur det svenska landskapet uppfattas med både flora och fauna. Kulturellt har skogen stått både för hot och trygghet, för nostalgi och för svenskhet. En viktig drivkraft hos författaren tycks vara att skogen blivit alltmer problematisk för många.

Perspektiven växlar mellan bondens skog, skogsbolagens skogar, de som vistas i skogen och framtidens skog, men rätt lite om dem som arbetar i skogen. På många sätt står produktionen av skog och skogens produkter i centrum, liksom naturvården. Här finns också genomgående en kritisk ton mot statens regleringar av ägandet och brukandet av skogen, alltifrån 1647 års skogsordning fram till i dag. Och utan att det uttalas blir framställningen ibland en hyllning till de små skogsägarna, en av dem är Wetterberg själv. Här finns det gott om kluriga småbönder och företagare, till och med skogsarbetare.

Det långa tidsperspektivet är intressant, och nödvändigt, om man ska förstå både betydelsen av skogen och det landskap, den flora och fauna som vi möter idag. Författaren påpekar att historien ända fram till 1900-talet skulle kunna betecknas som träåldern, med tanke på att trä hela tiden var grunden för boendet, transporter, verktygen och redskapen. De stora klimatsvängningarna beskrivs liksom växters, djurs och människors migrationer.

Något av ett ledmotiv i boken är kampen om och kontrollen av skogens resurser, en kamp som växlar över tid mellan olika intressenters behov. Det kan vara böndernas, bergsbrukets, krigsmaktens, statens, skogsindustrins, turismens eller naturvårdsintressenas. Och den kunde gälla skogsbetet, virket, stränderna vid vattendragen, arbetskraften, kapitalet och industrin.

Dramatiken i skogen får sin plats. Konflikterna om böndernas svedjebruk som kolliderade med brukens behov av träkol. Norrlandsfrågan vid sekelskiftet 1900 och Kreugerkraschen som omskapade ägandeförhållanden inom skogsindustrin. De moderna konflikterna om skogsbrukets miljöpåverkan i form av kalhyggen, bekämpning av lövsly med hormoslyr och avverkning av fjällnära skogar.

Jag ställer mig sympatisk till Wetterbergs ambition, här som i andra sammanhang, att skriva syntetisk historia. Den är lågt värderad i akademiska kretsar i dag, men värdefull, inte endast för en allmänhet utan också för akademiker som behöver en snabb men välgrundad överblick över ett fält eller område. Det är kanske inte någon ny forskning som görs, men författaren presenterar den aktuella forskning som finns på ett lättillgängligt och intressant sätt och drar sig inte för att diskutera hur skogens framtid kan utformas.

Den andra boken är skriven av idéhistorikern Jimmy Jönsson vid Lunds universitet och är hans doktorsavhandling. Han undersöker hur den traditionella skogsvården runt sekelskiftet 1900 utmanades av en skogsvård

grundad på den biologiska naturvetenskapen. Det äldre sättet att sköta och avverka skog utvecklades av det statligt styrda skogsbruket i Preussen och Sachsen under andra hälften av 1700-talet och byggde på att optimera produktionen och maximera vinsten. I praktiken handlade det om att man med stor systematik skulle åstadkomma begränsade produktionsytor av skog, där man sådde eller planterade skog, skötte den och sedan kalavverkade den (så kallad trakthuggning), för att därefter påbörja en ny produktionscykel. Den biologiska naturvetenskapen i slutet av 1800-talet menade att detta schablonartade skogsbruk bortsåg från skogens komplexitet och förordade grundläggande studier i laboratorier, odling av blandskog och en annan avverkningsmetod, så kallad blädning där man endast högg vissa träd i beståndet. Den biologiska forskningen var på inget sätt kritisk till det kommersiella skogsbruket, den förordade bara en annan väg.

Markläran var en viktig beståndsdel i skogens biologi och Jimmy Jönsson tar den som utgångspunkt för sin undersökning av hur det svenska skogsbruket påverkades av och påverkade den biologiska forskningen i Sverige. Han koncentrerar sig speciellt på debatten om föryngringsfrågan, det vill säga hur man skulle få nya träd att växa upp. I centrum står Statens skogs-försöksanstalt, grundad 1902. Utifrån teorier om hur nya idéer etablerar sig i gamla strukturer söker han efter hur de nya biologerna drog gränser mot andra inriktningar, retoriskt och institutionellt, samt hur de försökte påverka de etablerade sociotekniska föreställningarna i samhället om skog och skogsvård.

Författarens slutsatser är att det i Sverige, som i många andra länder, skedde en biologisk vändning inom skogsvården som samproducerades med en skoglig vändning inom markläran. Marktyper och jordmåner visade sig vara mycket varierade och kunde inte generaliseras till några enkla regler för hur man skulle bruka skog. Detta innebar att både markvård och skogsbruk måste anpassas till nationella förutsättningar. Man skulle kanske kunna säga att man hävdade att "endast Sverige svenska skogar har", för att travestera Almqvist.

Avhandlingen är en studie om hur en ny vetenskap etableras, huvudsakligen genom grundandet av en statlig institution där den biologiska vetenskapen blev dominerande. Men den handlar också om en konflikt inom skogsbiologin. En äldre inriktning baserades i stor utsträckning på praktisk erfarenhet, empiriska fältstudier och beskrivande klassifikationer. De nya biologerna betonade i stället forskning, vetenskapliga experiment och försöksodlingar under kontrollerade former. De olika inriktningarna hade etablerat sig vid olika lärosäten, Uppsala universitet respektive Stockholms högskola, där den senare blev hemort för den nya biologin. Liksom vid Skogsförsöksanstalten. En dramatisk tillsättning av en ny föreståndare

tillika professor bildar slutpunkt i avhandlingen. Den garanterade att de nya biologerna kunde fortsätta sin självständiga verksamhet vid anstalten. Detta uteslöt inte ett utvecklat samarbete med praktikerna inom skogsbruket, främst företrätt av Skogshögskolan och jägmästarna på fältet. Båda inriktningarna ställde sig positiva till det moderna industriella skogsbruket.

Avhandlingen är välskriven och en stor förtjänst är att frågorna och resultaten genomgående sätts i större kontexter, både nationellt och internationellt. Inte minst blir den samtida utvecklingen inom jordbruket och den agrara forskningen en viktig relief. Författaren visar hur fruktbart gränsdragningsbegreppet är för sina resultat.

Avslutningsvis är båda böckerna av intresse för dem som har ett specialintresse för den svenska skogens historia och betydelse. Wetterberg ger en bred och ändå grundlig översikt som stimulerar till tänkande över både historiska och samtida frågor. Jönsson ger en värdefull inblick i hur en ny vetenskapsgren etablerar sig och skapar nya förutsättningar både för forskningen om skogen och för skogsbrukets praktik. Många av de spänningar och konflikter som han berör har relevans även i dag.

För samhällsintresserade och klimatintresserade är böckerna läsvärda och ger underlag för att fördjupa sig i aktuella frågor, som om vi ska låta skogen växa som den vill eller om vi ska skapa miljösmapta produktionsskogar för att tillverka träprodukter som kan lagra koldioxid och ersätta andra sämre material. Och om hur vi kan skapa ett hållbart och resurseffektivt skogsbruk.

Stockholms universitet

BO PERSSON

Mikael Hermansson, *"En allians av något slag": Förändrade relationer mellan svenska kyrkan och Church of England, 1909–1954* (Malmö: Universus Academic Press 2018). 494 s.

Contemporary international history pays considerable attention to non-state actors, whose agency tresspassed national borders. Religious congregations, prone to engage away from home, make fine example. The multitude of conceivable relationships invites historians. In his study, Mikael Hermansson delves into "an alliance of some sort" that is said to have epitomized exchanges between the principal Christian churches in Sweden and England for 45 years in, roughly, the first half of the 20th Century. This period encompasses two world wars, in which Britain and Sweden have neither shared sides, nor fought each other. Volatile external environment has obviously affected the

relationship by projection of political concerns into things ecclesiastical.

At the first sight, the monograph has a neat, thesis-style structure. Theoretical and methodological framework is outlined, sources and the organization of the book presented. In order to familiarize his readers with the environment he studies, Hermansson introduces Anglicanism, its understanding of a catholicity neither Roman, nor Eastern in spirit in particular, the Luther legacy in England and mutual perceptions of the two churches. Contexts matter. Yet it is, I think, debatable whether the Church of England's (C of E) doctrinal development *vis-à-vis* other Christian churches merits such an elaborated discussion (pp. 71–84). The awareness of the need for communication between the C of E and the Church of Sweden (C of S) was growing late in the 19th. Century and the Swedish-American Augustana Synod played an important role in the process. Still, insights into its history based on a 1973 Lund thesis that the preconceived readers of this book most probably know (cf. pp. 98–101) appear redundant. The same reservation pertains to the portrait of Archbishop Erling Eidem (pp. 221–227).

Hermansson conveys how an informal network in high places, including Archbishop Davidson and the future Archbishop Söderblom, as well as George Bell and Yngve Brilioth from the younger generation, was established at the convention held in Uppsala in 1909. Interestingly enough, an inquiry as to whether it was possible to establish an Anglo-Swedish ecclesiastical relationship had been communicated by standard diplomatic channels. The relationship was maintained during World War I and after, despite British awareness of Swedish pro-German leanings. Although contestable questions were quite a few, concerning altar fellowship, validity of Swedish confirmations and ordinations etc., the dialogue continued. The C of S could act as a bridge-builder between Anglican and Lutheran churches in times when the C of E acknowledged the importance of inter-denominational relationships. In the 1930s, interpersonal intimacy within the network grew, and the C of E and the C of S shared worries on the matter of the developments in Germany.

Hermansson goes into commendable detail when discussing the Anglo-Swedish ecclesiastical relationship during World War II. He addresses pastoral issues concerning the Swedish community in England, as well as early peace initiatives. With respect the latter, he glosses the well-publicized efforts of the Norwegian Archbishop Berggrav in 1939–1940 as naïve (cf. p. 297). As could be expected, C of E collaborated with the British government on propaganda. There, Anglo-Swedish contacts could produce dissonances, also on the behalf of the Norwegian government-in-exile. Still, an exchange visit featuring Bell and Brilioth was organized in 1942, and a fact-finding mission of Herbert Waddams took place in 1944–1945. Waddams made a

disturbing observation that the C of S activities appeared to have legitimized the notion of the pending war as a mere great power collision without moral implications (p. 382). One can agree with Hermansson's claim that the Anglo-Swedish ecclesiastical network was capable of political agency (p. 386). The relationship was put to test, and survived. The post-war road to its formalization was still rather tedious. The impact of earlier exchanges was downplayed in the last juncture in the 1950s. By contrast to the past, High Church milieaus, previously wary of the Anglo-Swedish dialogue, engaged in it and challenged its inner circle.

All in all, Hermansson demonstrates an impressive command of sources and good acquaintance with previous research. He expands our understanding of inter-denominational relationships. Sections on church-state cooperation on wartime propaganda are likely to attract those modern historians who do not usually pay much attention to church history. However, Hermansson's presentation is occasionally not so easy to follow. One can make his structural choices responsible for that. In some cases. For example when a sub-chapter title heralds a theoretical input out of the blue, on Koselleck's pair of expectation–experience (pp. 128–130). Koselleck inspired this section, yet instead of theorizing Hermansson rather develops the story with a slight touch of reference to historical semantics. One could also wonder whether this inspiration is appropriate. Hermansson fares better with his other constitutive approach of choice, Luhmann's theory of trust (pp. 133–135), however, these reflections would suit the introductory chapter better. It is a pity that such infelicities mar a generally good impression of the book.

Göteborgs universitet

PAVOL JAKUBEC

Gerald Steinacher, *Humanitarians at war: The Red Cross in the shadow of the Holocaust* (Oxford: Oxford University Press 2017). 330 s.

Att Sverige åtnjöt ett högt internationellt anseende efter andra världskriget hade till stor del att göra med dess humanitära insatser under krigets senare år, inte minst till förmån för Förintelsens offer. Inom detta område konkurrerade Sverige med Schweiz och den Internationella Rödakorskommittén (ICRC). Denna tävlan på det humanitära området utgör en viktig aspekt av den österrikiske historikern Gerald Steinachers bok *Humanitarians at war: The Red Cross in the shadow of the Holocaust*. Huvudtiteln är något missvisande. Boken tar förvisso sitt avstamp 1944 men tyngdpunkten vilar på

åren efter kriget. En tolkning skulle kunna vara att ICRC även då befann sig i konflikt, denna gång i relation till andra humanitära aktörer. På ett övergripande plan ställer boken frågan om 1900-talet och andra världskriget överhuvudtaget gav utrymme för den typ av humanitära ideologi som ICRC förkroppsligade. Enligt dess kristna värdegrund syftade organisationen till att göra krig mer humant genom att hjälpa alla i nöd, oavsett nationalitet. På pappret skulle den bestå av privatpersoner och sträva efter politisk neutralitet. I praktiken hämtades dess medlemmar från Schweiz politiska elit, personer som inte sällan satt i regeringen.

Andra världskriget innebar en svår utmaning för ICRC:s ideal och dess förmenta neutralitet. Organisationen kritiserades för att ha varit passivt i relation till Förintelsen, stått nära det nazistiska Tyskland, varit den schweiziska regeringens utrikespolitiska gren och för att ha hjälpt otal krigsförbrytare, däribland högt uppsatta nazister, att fly undan rättvisan. Som Steinacher visar låg det mycket i det mesta av denna kritik som formulerades från amerikanskt, sovjetiskt och judiskt håll. I krigets efterdyningar kämpade ICRC med ett akut trovärdighetsproblem och för en tid framstod det som att den skulle förlora sin särskilda status. Röster höjdes, bland annat från Sverige, för att ICRC skulle bli en organisation med internationella i stället för exklusivt schweiziska delegater. Under en period verkade det som att det svenska röda korset skulle ta över dess ledande ställning.

När det gällde att anpassa sig efter det nya politiska läge som uppstått då Tyskland var på väg att förlora kriget var Sverige snabbare på bollen eller – om man så vill – bättre på att vända kappan efter vinden. I ett läge då ICRC framstod som djupt komprometterat drog det svenska röda korset fördel av ett mer dynamiskt ledarskap i Folke Bernadotte. Mot honom stod den schweiziske historikern Carl Jacob Burckhardt (icke att förväxla med renässanshistorikern), en ledande figur inom ICRC under kriget och dess ordförande från 1944. Steinacher ger en negativ bild av Burckhardt som mest verkar ha varit intresserad av humanitärt arbete som en språngbräda för sin diplomatiska karriär. Liksom många andra i Schweiz politiska elit betraktade han Sovjetunionen som det främsta hotet mot Europa. Även om han var främmande för nazismen såg han den som ett välkommet bålverk mot det kommunistiska hotet i öst.

Genom sina kontakter med tyska affärsmän och judiska organisationer fick Burckhardt i juli 1942 information om planen att döda Europas judiska befolkning, information som han emellertid inte delade med sig av till sina kollegor i ICRC. Under hösten 1942 började denna information nå omvärlden och i oktober höll ICRC ett möte för att besluta om organisationen skulle göra ett uttalande om detta och andra angrepp på civila. En majoritet av medlemmarna ansåg att organisationen borde reagera men förslaget

skrinlades. Burckhardt föredrog tyst diplomati och den schweiziska presidenten, som också var medlem av ICRC, fruktade tyska reaktioner.

ICRC såg sig dock tvunget att göra något för krigets civila offer. 1943 och 1944 började organisationen skicka matpaket till koncentrationsläger. För dess kritiker var detta för lite och för sent men för många koncentrationslägerfångar kunde det innebära skillnaden mellan liv och död. ICRC åtog sig också att hjälpa de miljontals etniska tyskar som fördrevs från Östeuropa i krigets slutskede och som inte hade rätt till hjälp från de humanitära organisationer som grundades av de allierade. Detta lämnade en öppning för ICRC som började inspektera läger och utfärda egna resedokument. Kontrollen var i princip obefintlig och dokumenten enkla att förfalska. Tusentals kollaboratörer, fascister och SS-män, däribland Adolf Eichmann och Joseph Mengele, använde sig av dem för att fly Europa.

ICRC ådrog sig återigen klander, inte minst från Sovjetunionen. Dess kopplingar till den "fascistiska fienden" bekräftades när ledande figurer som Burckhardt vittnade för försvaret under rättegångarna i Nürnberg. Trots detta lyckades ICRC rida ut stormen. Detta hade att göra med det kalla kriget. USA bekymrade sig inte längre om att jaga krigsförbrytare och kritiken mot ICRC blev snabbt överspeld då allianserna ritades om. Inför röda korsets första internationella konferens som hölls i Stockholm 1948 mildrade Folke Bernadotte sin kritik av ICRC eftersom den spelade Sovjetunionen i händerna. När ICRC året därpå lyckades med bedriften att driva igenom den fjärde Genèvekonventionen var dess ställning återupprättad. Förtjänsten med Steinachers bok är att den på ett nyanserat vis analyserar och väger de politiska, principiella och personliga orsakerna till ICRC:s kriser. För svenskt vidkommande ger denna bok en välbehövlig internationell kontext till andra världskrigets humanitära insatser.

EHESS och Uppsala universitet

OLOF BORTZ

Eva Borgström & Hanna Markusson Winkvist (red.), *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum: Kvinnor i kvinnorörelsen 1890–1960* (Stockholm: Apell förlag 2018). 368 s.

I inledningen till antologin *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum: Kvinnor i kvinnorörelsen 1890–1960* står det att boken ska bidra till att ge nya perspektiv på de kvinnor som var aktiva inom den svenska rösträttsrörelsen vid sekelskiftet 1900. Det är dock inte främst kvinnornas politiska engagemang som behandlas i de empiriska kapitlen, utan deras vänskaps- och kärleksre-

lationer. Det sistnämnda, när det handlade om samkönad kärlek, kom dock att utgöra en politisk handling i det fördolda. Detta eftersom samkönad kärlek i samhället, enligt en av rösträttsrörelsens förkämpar, historikern och författaren Lydia Wahlström sågs som något fruktansvärt som "måste stötas bort för att samhället skulle kunna hållas samman" (s. 8). Redaktörerna till antologin menar att just det faktum att flera av dåtidens rörelsekvinnor levde i samkonade kärleksrelationer är något som inte har belysts särskild mycket i den svenska kvinnorörelseforskningen. Syftet med antologin är således att fokusera på de kvinnliga aktörernas parrelationer, både de som kunde liknas vid äktenskap och de som handlade om en fördjupad vänskap, ur dels en genusteoretisk, dels en queerteoretisk synvinkel (s. 11). Något som också poängteras i Ulla Manns avslutande analys i antologin.

Det ska först och främst sägas att det är en innehållsrik och fängslande antologi, som på ett förtjänstfullt sätt närmar sig de kvinnliga aktörernas liv och leverne. Några av kvinnorna är för eftervärlden kanske mer kända än andra, men inte desto mindre är det intressant att de här framträder i ett annat ljus.

De flesta studierna är baserade på den brevkorrespondens som finns bevarad mellan paren och inom deras umgängeskrets. Brevet gav de inblandade en större närhet till varandra och fungerande i vissa fall, när de inte kunde träffas, som en gemensam plattform. Möjligen skulle man kunna kalla deras korrespondens för att anknyta till antologins titel, för kvinnornas frirum, även om redaktörerna själv menar att frirum ska förstås som det sociala och kulturella utrymme som uppstod i skärningspunkten mellan en äldre borgerlig syn på kvinnors vänskapsförbund och den moderna tidens nya möjlighet för kvinnor (s. 26).

I bokens första empiriska kapitel skildrar Eva Helen Ulvros författarna Sophie Elkans och Selma Lagerlöfs relation och liv, samt deras tankar kring hur deras korrespondens kom att brukas av eftervärlden. I detta kapitel likasom i flera av de andra påtalas hur deras personliga livsval var sammanflätat med kvinnorörelsens strävan efter fullständigt medborgarskap och kvinnors rättigheter i samhället, samt rörelsens internationella karaktär. Karolina Widerström och Maria Aspman är ett annat par som läsaren får stifta bekantskap med i Beatrice Christensen Skölds kapitel. Trots att de båda länge hade varit aktiva i kvinnorörelsen och också hade professionellt höga positioner – Widerström som läkare och Aspman som lärare och rektor – var det först när de närmade sig pensionen som de flyttade in i en gemensam lägenhet. Christensen Sköld sammanfattar deras gemensamma gärning som högst betydelsefull för kvinnors villkor i Sverige (s. 161). Ytterligare en pionjär i sammanhanget var historikern och författaren Lydia Wahlström vars liv Eva Borgström analyserar. Genom sina texter beskrev Wahlström ofta

sina egna svärmerier och sin syn på den moderna kvinnan. Hon idealiserade en kvinna som hade gjort sig fri, genom utbildning, ekonomi och politik, och som fick besluta över sin egen kropp. I Carina Burmans kapitel står Klara Johanson och hennes förhållande med Ellen Klemens i förgrunden.

En inblick i kvinnorörelsen i Finland ges sedan i Lisbeth Stenbergs kapitel om Toini Topelius, Alexandra Gripenbergs och Maria Cederschiölds vänskapsrelationer i Helsingfors i slutet av 1800-talet. Även i Ulla Wikanders beskrivning av sin mormor Victoria Heikel och hennes förälskelse i yrkesinspektören och sedermera politikern Vera Hjelt är skådeplatsen Finland. Det är en fascinerande kärlekshistoria med förvecklingar som Wikander skildrar, där flera än de två huvudpersonerna är inblandade. Att man här också får en bild av en för kvinnorörelsen mer perifer person gör bidraget än mer intressant. Ytterligare ett kapitel på det sistnämnda temat är Lars Gårdsfeldts om småskollärarinnan Anna Welander. Welander var inte själv aktiv i kvinnorörelsen, men genom sin vänskap med Lydia Wahlström attraherades hon av kvinnorörelsens arbete. Gårdsfeldts ambition att lyfta fram mer okända personer är beaktningsvärt och av egen erfarenhet vet jag hur svårt det kan vara, då det oftast finns ytterst lite, om något alls, bevarat från dem som inte tillhörde eliten.

I antologin skildras inte bara kvinnornas relationer utan också de plattformar som första vågens feminister hade både yrkesmässigt och privat. Kapitlen spänner således över både offentliga arenor såsom social- och utbildningspolitik, medicin och författarskap, där de emancipatoriska kvinnorna kunde verka, och den privata arenan, dels dåtidens borgerliga hem, dels de privata sfärer som rörelsekvinnorna själva skapade. I många av kapitlen är det kvinnor med stort socialt och kulturellt kapital som porträtteras. Ett tema som flera av antologibidrag tar upp är att många av kvinnorna som levde tillsammans ofta hamnade i en typiskt borgerlig heteronormativ relation, där den ena i paret var den som mest framträdde i offentligheten, medan den andra fick en mer tillbakadragen position. Detta gäller bland annat i Beth Hennings och Gina Lefflers gemensamma liv och för Eva Andrén och Lisa Ekedahl. En randanteckning, till denna annars mycket värdefulla bok, är att jag tycker att det saknas en klassdiskussion. Inte minst då det i många fall var kvinnornas professionella positioner som möjliggjorde att de kunde leva tillsammans och skapa sig ett frirum.

Stockholms universitet

JOHANNA RINGARP

Wiebke Kolbe (red.) under medverkan av Anders Gustavsson, *Turismhistoria i Norden* (Uppsala: Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur 2018). 299 s.

Turism är i dag var mans egendom och även en verksamhet som skattas högt bland samhällets medborgare. Dock har det inte alltid varit så. Vetskapen om människors val och rationalitet vad gäller turism i ett historiskt perspektiv växer inte på träd, speciellt inte i Sverige och övriga Norden. Kunskapen om detta bland folk i allmänhet och bland studenter inom samhällsvetenskap och humaniora är inte vida utbredd. Här har denna publikation en lucka att fylla.

Denna antologi belyser turismens tillblivelse och utveckling i Norden. Detta görs genom 21 tematiska kapitel samt ett introduktionskapitel. Boken är strukturerad tematiskt under fyra olika rubriker: "Det främmande och det förtrogna", "Turism och identitet", "Turism och modernitet" samt "Turism och kulturarv". De olika kapitlen behandlar utvecklingen på olika platser runt om i Norden, men även i Sovjetunionen, Estland, Schweiz, Tyskland och Storbritannien. De flesta fallstudierna är belägna i Sverige, tätt följt av Norge och Danmark. Författarna har sin disciplinära bakgrund främst inom historia. Utöver historiker finns bidrag av litteraturvetare, etnologer, idéhistoriker och turismvetare. Tolv av bidragen kommer från forskare verkamma i Sverige, fem från Norge, tre från Danmark och en från Finland. Island har ingen representation, titeln till trots. Att göra en bokrecension av en antologi är alltid svårt, då det oftast blir något fragmenterat och det är svårt att få en helhetsbild över publikationen. Således kommer jag här endast kommentera några få av bidragen. Dessa är de jag finner mest intressanta utifrån mina egna kunskaper och min disciplinära horisont. Inte sagt att de andra är ointressanta, men de får inte plats i denna recension.

Först ut är Berit Eide Johnsen, som beskriver kulturmöten på sommarpensionat längs Norges sydkust. Här beskriver hon hur dessa utvecklades primärt för en norsk marknad och hur dessa nådde sin storhetstid under mitten av 1900-talet, för att sedan falla offer för konkurrensen från mer exotiska alternativ i utlandet. Närheten till Oslo var enligt Johnsen avgörande för hur utvecklingen blev. Sommarpensionaten närmast huvudstaden fick ta del av de mest bemedlade gästerna, med en avtagande funktion med ökat avstånd. Ett liknande tema behandlas av Anders Gustavsson i hans kapitel om kulturmöten i Bohuslän under senare delen av 1800-talet fram till början av 2000-talet. Här analyseras vilka faktorer som håller tillbaka motsättningarna och vad som framhäver dem. Exempel på detta är givetvis den initiala ekonomiska beroendesituationen som rådde men som sedan, i takt med en generell välständsökning, gjorde att lokalbefolkningen allt mer

började hävda sin rätt. Gustavssons kapitel innehåller en karta som placerar området som studeras i en geografisk kontext, vilket är av yttersta vikt vid studier av turism och platser. Således är detta en oavsiktlig kritik av de andra bidragen i boken, vilka lyckas placera läsaren i en sorts geografisk blindhet. Gustavsson behandlar även mitt eget forskningsfält (fritidshusturism) i detta kapitel och kommer in på diskussioner rörande tillgång till fastigheter, omstrukturering och undanträngning. Dock gör han ingen närmare analys eller större poäng av detta. Inte heller problematiserar han eller refererar till den omfattande litteraturen som finns på området både i Sverige och internationellt. Man kan här tycka att de frågor som kommer fram rörande tillgången på fastigheter och synen på turisterna relateras till de omfattande empiriska studier som finns. Dock förstår jag att syftet bland bidragen i denna antologi ofta är att beskriva hur skeenden utvecklats samt att beskriva exempelvis konflikter, men utan att ta ställning eller leta svaret på det problem som är kärnan i konflikten. Wiebke Kolbe behandlar i sitt kapitel de tyska och brittiska badorterna som liminoida rum (platser som gjorde det möjligt för människor att överskrida vardagslivets gränser). Här analyseras sociala praktiker och kulturella diskurser från mitten av 1800-talet till mitten av 1900-talet. Badkärror, pিরer och betraktandet av badande kvinnor är några exempel på aktiviteter och arkitektur på dessa liminoida platser. Sune Bechmann Pedersen och Yulia Gradszkova behandlar båda turism till och inom Östeuropa under kalla kriget. Resandet till länder bakom Järnridån var enligt Bechmann Pedersen inte primärt ideologiskt motiverat. Snarare var det frågan om de vanliga så kallade 3S-motiven (*sun, sea and sand*) till ett konkurrenskraftigt pris. Gradszkova belyser den inhemska turismen i Sovjetunionen och hur turismen fungerade som ett verktyg för uppfostran av sovjetiska medborgare. Lars Kvarnström studerar i sitt kapitel guideföreningarnas strävan efter att konstruera en egen identitet i ett turistiskt sammanhang. Guiderna har, enligt Kvarnström, inte ett kunskapsmonopol och inte heller en sanktionering (legitimation) av staten och kan därmed inte heller distansera sig från andra som sysslar med liknande verksamhet. Klara paralleller finns till problem inom dagens forskning och utbildning inom turism, där man har svårt att profilera sig och där andra mer etablerade akademiska discipliner och yrkeskårer ägnar sig åt liknande verksamhet. Erika Sandströms kapitel behandlar Gotland och hur synen på turism utvecklats på ön. Tidningsartiklar och insändare i lokalpressen beskriver turismen som en lösning på de negativa konsekvenser strukturomvandlingen förorsakat. De svenska kurorternas marknadsföring och hur de använder sig av sin historia i att sälja platsen till turister studeras av Elisabeth Mansén. Här är det de klassiska kurorterna i Sverige som behandlas och slutsatsen är att det är frågan om en väldigt skiftande användning av historien. Intressant är dock

att ingen väljer att associera sig med antikens kurorter eller österländska traditioner. Osmo Pekonen beskriver i sitt kapitel den franske vetenskapsmannen Maupertuis resor i Tornedalen och beskrivningen av de platser expeditionen passerade. Detta är för mig personligen ett av de mest intressanta kapitlen i boken, då den är en av få skrifter inom turismforskningen som behandlar mina hemtrakter. Pekonen argumenterar för att denna historiska händelse är en outnyttjad resurs för turismutveckling i Tornedalen och att det finns en grupp turister som gärna skulle besöka de platser som Maupertuis besökte. Struves meridianbåge, som i dag är ett världsarv, har även den en koppling till Maupertuis expedition och skulle kunna användas som en attraktion för turister, enligt Pekonen. Dock är denna marknad väldigt begränsad och det är en sak att detta faktiskt skett i Tornedalen och att det kanske finns en potential, men det är en annan sak att få en ekonomisk lönsamhet från detta samt att finna entreprenörer som vill ta risken att utveckla detta. Som så ofta finns det en diskrepans mellan det normativa och det deskriptiva när det gäller utveckling av turism.

Generellt anser jag boken vara en intressant läsning. Dock gör antologiformatet att överblicken av turismutvecklingen i Norden inte blir tillfredsställande. En slutsats är att de enskilda kapitlen är värda att läsa för sig i en mer tematisk kontext. Jag uppfattar även att många av studierna som presenteras är deskriptiva till sin karaktär utan problematisering och djupare analys. Rättfärdigandet av studierna, utifrån ett vetenskapligt och samhällsligt argument, saknar jag också i de flesta av bidragen. Slående är även avsaknaden av referenser till den omfattande turismforskning som pågår i Norden i dag. Klart är att det här är frågan om två parallella världar, där humanister inte, eller sällan, tar del av skrifter producerade av samhällsvetare, men även tvärtom. Slutligen, som geograf saknar man även kartor i de flesta fall då dessa ger en kontext till de platser som beskrivs och analyseras i respektive bidrag. Jag inser givetvis att man inte kan få allt och sammantaget anser jag att boken är intressant, men som enskilda delar, och kanske inte som helhet.

Umeå universitet

ROGER MARJAVAARA

Lars Magnusson, *Finanskrascher: Från kapitalismens födelse till Lehman Brothers* (Stockholm: Natur & Kultur 2018). 276 s.

Finanskrascher och ekonomiska kriser är samhälleliga fenomen, artefakter om man så vill, ständigt återkommande genom historien. Med fog kan sägas att de fått särskild betydelse sedan kapitalismens födelse för omkring 500 år

sedan. Ett historiskt perspektiv på kriser och krascher förefaller således att vara på sin plats. Mot en historisk bakgrund kan vi bättre förstå den kris som våldsamt bröt ut i och med de amerikanska börsernas sammanbrott år 2008, liksom dess blixtsnabba globala följdverkningar. Olika teorier har historiskt framförts med förslag på förklaringar – och bortförklaringar – av krisernas envisa återkommande, även om ekonomisk teori och dess neoklassiska huvudfåra tycks ha haft särskilda bekymmer med att förklara ekonomiska kriser och finansiella krascher utifrån sina modeller.

Detta hävdas i boken *Finanskrascher: Från kapitalismens födelse till Lehman Brothers* från 2018, skriven av Lars Magnusson, namnkunnig professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet och ledamot av Kungl. Vetenskapsakademien. Det handlar om en historisk exposé över ett antal större och välkända finanskrascher sedan 1600-talet, där det längre historiska perspektivet tillförs olika ekonomiska teorier och traditioner. Syftet med boken är att bidra med kunskap om bubblornas uppkomst och krasch genom att sätta in dem i sina historiska sammanhang.

Med sitt historiska perspektiv vill Magnusson tränga bakom de direkta iakttagbara yttringarna för varje historisk kris. Han skriver ledigt och metaforiskt, med en tydlig pedagogisk ansats. Det senare framgår redan av baksidestexten, som annonserar "en allmän ekonomihistorisk skildring, utan svår fackterminologi". Detta är något som bör hållas i minnet, så att inte några orealistiska eller orättvisa förväntningar gör en besviken.

Orsakerna till de olika krascherna måste enligt Magnusson sökas längre bak i historien än vad som vanligtvis görs i skildringar av finansvärlden. De exempel som anförs utgörs bland annat av holländska tulpaner på 1600-talet, 1700-talets Mississippi-bubbla och Söderhavs-bolagets bankrutt, 1800-talets latinamerikanska bubblor och amerikanska järnvägar, den långa depressionen från 1870-talet fram till sekelskiftet, kraschen på Wall Street 1929 och den efterföljande depressionen, krisåren 1987 och 1997, och slutligen 2008 års globala finanskris.

Till sitt historiska tillvägagångssätt tar Magnusson till sin hjälp två centrala teoretiska antaganden: de samhälleliga institutionernas och strukturernas roll, samt den – föränderliga – mänskliga naturen, i synnerhet dess tillskrivna benägenhet till överoptimism. Han förhåller sig tämligen eklektiskt till olika teoretiska skolor och framhåller just ett historiskt perspektiv. Fem teorier presenteras vars styrkor och bristfälligheter diskuteras. Det handlar bland annat om neoklassisk ekonomisk teori, keynesianism, och teorier som framhåller betydelsen av skuldsättningens nivå för bildandet av bubblor. I slutändan förefaller Magnusson själv ligga närmare så kallad *behavioural economics*, ett slags själslivets ekonomi, med drag gemensamma med keynesianismen. Han framhåller även Alfred Marshalls sekelgamla –

enligt Magnusson överträffade – doktrin om att en kris uppstår i den stund krediten upphör i ett samhälle. Det är också utmärkande för det senaste decenniets kris för det globala finanssystemet att utlåningen mellan banker i princip upphörde i ett slag när krisen briserade. Men är det en bakomliggande orsak?

Magnusson vill alltså tränga bakom ett ytligt beskrivande av finanskraschernas uppkomst och följder. Jag undrar dock, efter att ha slagit ihop boken, vad som egentligen är bakomliggande orsaker och vad som är ytfenomen för Magnusson. Exposéen fokuserar alltså på ett antal större finanskrascher under kapitalismens fem århundraden, men tillskriver orsakerna den mänskliga naturen och de samhällseliga institutionerna. Således förefaller det i slutändan inte vara några systemimmanenta eller -specifika orsaker.

Adam Smith, för att anföra ett eget historiskt exempel, förklarade 1776 i *Wealth of nations* (bok I, kap. 9) holländarnas investeringar och spekulation i Storbritannien med att deras överskott på kapital vuxit sig ”beyond what they can employ with tolerable profit in the proper business of their own country”. Liknande förklaringar, för andra kriser, har anförts av både marxister och socialliberaler, tillstår Magnusson, och förekommer även i Keynes så kallade likviditetsfälla, utan att han gör någon större sak av det. Detta, menar jag, hade kunnat visa just på systemiska orsaker kopplade till kapitalismen som sådan, som i boken förekommer blott som ett diffust sammanhang.

Magnusson summerar sina slutsatser med den retoriska frågan om bubbolor går att undvika. Han förefaller sälla sig till pragmatikerna och betonar att det är gott nog att göra så gott man kan, om så bara för att mildra omfattningen och konsekvenserna av framtida kriser. För detta krävs samarbete och samtal. Men i dag, avslutar han, går utvecklingen mot det motsatta, mot ökad protektionism och politisk polarisering, och hans pragmatiskt-optimistiska grundhållning slutar i en stilla pessimism. *Finanskrascher* avslutas därmed lite grand hängande i luften utan att några tydliga eller långtgående slutsatser dragits.

Göteborgs universitet

HENRIK JUNG

Ann Sofie Dahl, *NATO: Historien om en försvarsallians i förändring* (Lund: Historiska media 2019), 252 s.

År 2019 firade historiens mest långlivade och framgångsrika försvarsallians, *North Atlantic Treaty Organization* (NATO), 70-årsjubileum. I Sverige uppmärksammades detta knappast alls, trots att vårt lands säkerhet i hög grad

anses ha varit beroende av alliansens existens sedan den bildades. Under det kalla kriget undvek den svenska regeringen att tala om NATO:s centrala betydelse i svensk försvars- och säkerhetspolitik. Men efter det kalla kriget har svenska regeringar (oavsett färg) manifesterat detta på många olika sätt, bland annat genom Sveriges deltagande i NATO:s Partnerskap för fred (PFF), och i de NATO-ledda, FN-sanktionerade, fredsoperationerna i Bosnien, Kosovo, Afghanistan och Libyen, där Sverige ofta har deltagit med mer stridskrafter än många av NATO:s medlemsländer.

Det är mot denna bakgrund överraskande att NATO inte har studerats mer vid svenska lärosäten, men en som faktiskt har gjort det är Ann-Sofie Dahl, docent i statsvetenskap vid Lunds universitet och "Nonresident Senior Fellow" vid United States Atlantic Council (ACUS) i Washington, DC. Hon har under flera årtionden forskat om och publicerat en lång rad studier – både på svenska och internationella förlag – om NATO och om NATO:s betydelse för svensk säkerhet.

I den senaste boken hon skrivit om ämnet är upplägget både brett och djupt. Dahl ger en insiktsfull kronologisk framställning om alliansens historia från början till nutid. Framställningen är dock inte jämntjock, utan tyngdpunkten ligger på tiden efter det kalla krigets slut snarare än på det kalla kriget; på NATO:s transformation i samband med Berlinmurens fall, ingripandet i Balkankrigen, utvidningen av medlemskaran, "kriget mot terrorismen" efter den 11 september 2001 och slutligen Ukrainakrisen. Under denna 30-åriga period började NATO att agera proaktivt och engagerade sig med stor kraft även utanför alliansens territorium. Sedan Ukrainakrisen startade har dock pendeln svängt tillbaka till försvar av NATO:s territorium igen, eller som Dahl uttrycker det, "tillbaka till ruta ett".

Boken har många förtjänster. Den är pedagogiskt upplagd och skulle passa sig ypperligt som lärobok, särskilt i ett land där kunskaperna om NATO och NATO:s historia som regel är skrala. Dahl skriver att det är lätt att missa perspektiven bakåt i ett land som inte är medlem av alliansen, och att det som kanske i allra högst utsträckning utmärker NATO är att det är en allians som gång på gång har visat sig förmögen till anpassning och förändring. Och även till pragmatiska kompromisser mellan medlemsländerna då olika typer av intressekonflikter uppstått, som när Frankrikes president Charles de Gaulle år 1966 beslutade att Frankrike skulle lämna NATO:s permanenta militära kommandostruktur (men inte NATO som organisation) och att alla NATO-kommandon på franskt territorium skulle dras tillbaka inom ett år. Sedan dess ligger NATO:s högkvarter i Bryssel, och sedan 2009 är Frankrike åter tillbaka i NATO:s kommandostruktur.

När så muren fallit, Tyskland återförenats och Sovjetunionen kollapsat 1989–1991 var det många som inte längre såg behovet av NATO:s existens.

Men majoriteten av länderna i det forna östblocket, liksom flera av de före detta Sovjetrepublikerna, visade stort intresse av att upptas som medlemmar. "NATO togs helt på sängen", skriver Dahl, "när de länder som alldeles nyligen, under nästan ett halvt sekel, hade ingått som medlemmar i Warszawapakten formligen rusade mot dess dörr i hopp om att bli insläppta i värmen med trygga säkerhetsgarantier hos den forna fienden". Även detta blev en långsam process med många kompromisser, men nu – år 2020 – kan vi konstatera att medlemsskaran i flera utvidgningsomgångar har ökat från 16 medlemmar år 1989 till 29, och att Nordmakedonien av allt att döma kommer att bli den 30:e medlemmen inom kort.

Efter de NATO-ledda operationerna i Bosnien, Kosovo, Afghanistan och Libyen – som Dahl täcker väl i boken – inträffade Ukrainakrisen och NATO visade återigen prov på förmåga till förändring och anpassning efter nya säkerhetspolitiska förhållanden. I denna del av boken lyfter Dahl också på ett intressant sätt in Finlands och Sveriges – NATO-partners sedan 1994 – förhållande till NATO i ett Europa präglad av nya spänningar mellan Ryssland och NATO. Länderna spelar, skriver hon, "med sina långa kustlinjer och strategiskt viktiga öar, en helt central roll för NATO:s möjligheter att försvara sina baltiska medlemsländer och avskräcka Ryssland från ytterligare militära äventyr". Och under NATO:s toppmöte i Wales sommaren 2014 manifesterades detta genom ett ytterligare närmare militärpolitiskt samarbete mellan NATO och Finland/Sverige, det så kallade utökade partnerskapsprogrammet, *Enhanced Opportunities Program* (EOP).

I slutet av boken går Dahl också in på den rad av det hon kallar "transatlantiska trauman" som präglad alliansen över tid – bland annat bördefördelningsdebatten, synen på Ryssland, Turkiets roll i alliansen och spänningen mellan Nord- och Sydeuropa – men också de dagsaktuella problem som Brexit och president Donald Trump framkallat. Dahl avslutar ändå optimistiskt när hon påminner om att NATO snarare än en "studie i kriser" är en "studie i överlevnad", och att det faktum att NATO är en defensiv försvarsallians med ett politiskt syfte, "att försvara värderingar likväl som territorier", gör att alliansen kommer att överleva även Donald Trump. Dahls bok är lättläst och läsvärd, och hon visar tydligt hur väl hon behärskar den vetenskapliga litteraturen på området, samtidigt som hon utnyttjar initierade, samtida källor i form av intervjuer. Jag hoppas att boken blir ett standardverk, som kommer att användas flitigt vid våra lärosäten i kurser om internationell politik!

Institut for forsvarsstudier, Oslo

MAGNUS PETERSSON